

Комунікація та діалог у контексті освітніх викликів сучасності

Здійснено аналіз методологічного потенціалу комунікації та діалогу, розкрито роль діалогу у сучасних освітніх реаліях, проаналізовано види діалогів, які використовуються у освітньому процесі, показано значення діалогу як інструментарію педагогічного впливу. Репрезентовано тлумачення діалогу у класичній та неklasичній філософських парадигмах.

Ключові слова: освіта, комунікація, діалог, діалогіка.

Сучасне суспільство характеризується концептуальним та ціннісним плюралізмом, тому актуалізує потребу філософського обґрунтування сенсу існування людини, її місця у суспільних відносинах, відповідно філософія перетворюється не лише на засіб пояснення світу, а й на практичний інструментарій, завдяки якому розв'язується суперечність між створеними раніше духовними цінностями та наявною соціальною реальністю, ознаками якої є прикладний прагматизм та пріоритет матеріально обумовленої дійсності.

Одним із теоретичних брендів сьогодення можна вважати поняття глобалізації, про яку останніми роками написано безліч праць, де розкриті сутність та наслідки цього феномену. Не викликає сумніву, що глобалізація має позитивні прояви, проте у контексті репрезентованого дослідження акцентуємо увагу на таких її наслідках як – соціальна напруженість, експансія техносфери, результатом чого стає вищий ступінь відчуженості життєвих світів, масова інформатизація, в жертву якій приноситься індивідуальність, неповторність особистості. Про це не скажеш краще за С.Б. Кримського, який вказував на суперечність між цінностями порозуміння і сучасною сцієнтистсько-технократичною цивілізацією, на його думку «виникла загрозлива колізія між цивілізацією та екзистенцією. Людина виявилась розп'ятою між палеолітом свого духовного підпілля та науково-технічним прогресом, який, за висловом А.Ейнштейна, став нагадувати сокиру в руках дикуна» [1, с.4]. Для запобігання таким руйнівним наслідкам необхідне збереження та посилення інтеграційних процесів глобалізації шляхом налагодження комунікативного взаєморозуміння, оптимізації мовленнєвого впливу, раціоналізації комунікативної взаємодії індивідів.

Соціум сьогодні – це комунікаційна система, де постійно здійснюється обмін інформацією та думками, і де кожен член суспільства має право на доступ до інформації, на відстоювання власної позиції. Комунікація пронизує всі соціальні процеси, проте має не лише позитивні, а й тривожні наслідки, оскільки призводить до віртуалізації (дереалізації) реальності, уможливорює маніпуляцію свідомістю, перетворює людину у «розірваного» «часткового» суб'єкта, який перетворюється на «ретранслятора» повідомлень, наслідком чого стає втрата власного Я, втрата особистості. В таких умовах актуалізується роль мови як певної відкритості, що здійснюється у спілкуванні. Тією силою, яка спроможна об'єднати суб'єктів комунікації, і, одночасно, однією з основних сфер існування та розгортання комунікації є, безперечно, – освіта.

Вищезазвані причини актуалізують роль освітньої діяльності, більш того, союзу філософії та освіти для розв'язання нагальних потреб сучасного світу, завдяки чому стануть можливими революційні зміни в системі освіти Як зазначав В.Г. Скотний, у множині складностей сучасного світу особливо актуалізується проблема освіти, бо саме завдяки останній зберігаються та консоліднуються творчі можливості як окремої особистості, так і людства в цілому [див. 2].

Стан освіти в Україні зараз характеризується низкою чинників, які показують нагальну необхідність її модернізації:

1) перевага накопичувального, підсумкового підходу в процесі передачі та подачі знань, наслідком чого стає звуження можливостей здійснення логічного процесу пізнання, домінування різноманітних теорій та підходів, що не завжди узгоджені між собою;

2) відсутність достатніх механізмів використання інтелекту з метою науково-технічного поступу, оскільки соціум в існуючій парадигмі освіти не сприймається як інтелектуальна система;

3) пізнавальний процес розглядається в межах закритої системи «суб'єкт-об'єкт» і не враховується вплив інформаційного середовища.

Усе це показує, що зміни в системі освіти є актуальними, адже орієнтація лише на отримання, зберігання, переробку та трансляцію знань не здатна задовольнити вимоги сучасного життя, більш того, така система освіти формує неповноцінну, «часткову» людину, фахівця, здатного реалізувати отримані знання в основному на виробництві. Тим самим освітня система фактично ігнорує майбутнє, знаходячи «комфортне існування» в спогадах про минуле і обслуговуванні теперішнього [3, с.114].

Звернемося до монографії «Філософські абриси сучасної освіти», автори якої називають основну ваду сучасної освіти – це те, що вона постає як «підтримуюча освіта», переважно зорієнтована на репродуктивне знання, де процес навчання зводиться до здобуття знань, умінь і навичок шляхом поступового накопичення матеріалу, шаблонного його застосування у діяльності. Зазначена модель орієнтована на дисциплінарне розмежування знань у вигляді відносно автономних, замкнутих систем інформації, котрим належить бути «вкладеним в голову учня» [4, с.14].

Одним із можливих шляхів модернізації сучасної освітньої парадигми можна вважати поширення діалогічної моделі у освітньому процесі, бо усі ми, як « мешканці » життєвіту культури ХХІ століття, співіснуємо у динамічному поліфонічному суспільстві, яке отримало назву «соціум діалогу культур» (В.С. Біблер).

М.Бахтін репрезентує діалог як актуальний процес, «живу» подію буття, яка є потенційно нескінченною та незавершеною, тобто являє собою процесуальність. Остання обумовлена екзистенційною відкритістю людини буттю та прагненням до свободи та творчості. Діалог у такому розумінні перетворюється на універсальний спосіб людського буття, природа якого визначається відношенням Я–Інший та характеризується органічним взаємозв'язком та взаємодоповненням зовнішньої та внутрішньої інтенціональності.

Поняття діалогу застосовується у багатьох сферах, зокрема в лінгвістиці його використовують виключно до мовленнєвої поведінки, тому діалог тлумачився як форма мови, співбесіда, розмова, комунікація, інформаційний обмін. Діалог також є формою навчання, коли істина не вивидиться з нього безпосередньо, але передбачається як першопочаткова даність, мета співбесідників полягає в тому, що розшукати адекватні способи її пояснення. Своє розуміння поняття діалог має і філософія, проте воно різниться у класичній та некласичній парадигмі.

У рамках класичної філософської парадигми, де домінувала спрямованість на цінність об'єктивізму та раціонально-аналітичного вивчення предмета, можна виділити кілька видів діалогу. Перш за все, згадаємо давньогрецького майстра діалогу Сократа, який вміло формулював запитання, відповідаючи на які, його співбесідник виголошував власне припущення, котре потім співставлялося з очевидними фактами або добре відомими істинами, суперечило ним, а тому відкидалося як хибне.

Сократичний діалог ще називають дослідницьким діалогом, оскільки обидва промовці рівноправні, кожен вільно висловлює свої думки, може ставити запитання протилежній стороні та вимагати обґрунтованих відповідей. Зазначимо, що сократівський діалог є своєрідною опозицією софістики, тобто мистецтву видавати хибне за істинне. В основі сократівського діалогу лежить механізм майєвтики (дослівно – «повивальне мистецтво») – доведення логіки роздумів співбесідника до парадоксу шляхом виявлення внутрішньої суперечності у його аргументах. У сократівському діалозі усі учасники розмови могли вільно висловлювати будь-які свої думки, навіть хибні, щоб потім свідомо відмовитися від них. Епоха Античності змінюється середньовіччям, відповідних змін зазнає і сократівський діалог, який тепер перетворюється у діатрибу – наставницький діалог, коли істина (релігійна істина) вважається апріорно відомою задалегідь, а розмова сприймається не як шлях її досягнення, а як засіб доведення і розкриття цієї істини.

На протياгу діалогу дослідницькому діалогу існує риторичний діалог, характерною особливістю якого є активність лише однієї сторони, виключення можливості обміну думками.

Але гіпотетико-дедуктивний метод не єдина складова діалогу, важливу роль відіграють інтуїція, вміння ставити запитання, використовувати різноманітні нелогічні

фактори, відчувати настрій опонента. Характерною рисою діалогу є наявність аудиторії, активна взаємодія його учасників, які погоджуються з тією аргументацією, яку наводить промовець. Це залежить від кількісного та якісного складу аудиторії, рівня її компетентності, професійної та теоретичної підготовленості, здатності сприйняти аргументи, що наводяться.

Відповідно розрізняються наступні види діалогів:

дидактичний діалог, що має за мету активізацію процесу засвоєння навчального матеріалу вироблення у слухачів навичок самостійного розв'язання завдань, здатності критично ставитися до наведених аргументів. Цей вид діалогу постає своєрідним способом аргументації, засвоєння та закріплення вже наявних знань і не прагне до пошуку істини;

пошуковий (дослідницький) діалог, спрямований на пошук та відкриття нових наукових істин завдяки використанню евристичних прийомів, методів та засобів. Найчастіше використовується в емпіричних науках, де є можливість здійснювати ретельний аналіз та статистичну обробку результатів експериментів, на основі чого будувати певні припущення. Цей вид діалогу використовується на усіх стадіях дослідження проблеми, надає можливість висловлювати різні точки зору, спростовувати або приймати наведені аргументи, здійснювати спільний пошук істини;

діалог у процесі аналізу та підготовки рішень, покликаний виробити оптимальні рішення стосовно різноманітних практичних питань. Здійснюється шляхом ретельного критичного обговорення переваг та недоліків усіх можливих альтернатив, завдяки чому визначається рівень корисності прийнятого рішення для досягнення поставленої мети, а також виявляється імовірність досягнення мети за наявних можливостей.

Останнім часом виникає так звана інтеррогативна концепція діалогу, авторами якої є Я.Хінтікка та Д.Бачман, своєрідна модифікація сократівського діалогу, де центральну роль відіграє вміння задавати послідовні запитання, відповідаючи на які, ми отримуємо нову інформацію, а дедуктивні умовиводи лише комбінують раніше відому інформацію. У такому випадку аргументація уявляється послідовністю запитань та відповідей, які називають інтеррогативними кроками, та дедуктивних кроків, що логічно їх пов'язують.

Некласична парадигма філософування відрізняється підвищеною увагою до Я, самості, внутрішнього світу дослідника, домінуванням поліцентризму та поліконцептуальності, розмаїттям міждисциплінарних форм пізнання, які дозволяють створювати плюралістичні моделі досліджуваних явищ та феноменів. У цьому контексті зауважимо на думку В.С. Біблера, що діалог можна тлумачити специфічно, а саме як визначення мислення. Людина мислить тоді, коли вона подумки веде бесіду сама з собою. Тією мірою, якою людина мислить, вона мислить діалогічно, тому що мислити – це звертатися до самого себе, виявляти певні труднощі у своїх роздумах тощо. Я мислю наодинці з собою, але разом з тим у постійному уточненні, у постійному спорі, у розвитку свого суб'єкта мислення як якогось необхідного моменту визначення самого мислення. У такому тлумаченні ми отримуємо власне філософське розуміння діалогу.

Погодимося з думкою талановитої української дослідниці Є.Більченко: «Категорія діалогу як філософсько–культурологічний концепт не є суворо визначеним логічним поняттям». Протягом тривалого часу дана категорія взагалі мала статус «наукової метафори», що значно применшувало її реальне змістове наповнення, редукуючи його до позначення процесів взаємодії і/або взаємообміну тим чи іншим культурним продуктом (ідеї, цінності, артефакти), який відбувається, як правило, між двома сторонами (особами, спільнотами, державами, націями, цивілізаціями). Обидві сторони при цьому розглядалися як паритетні втілення активного начала, суб'єкти (а не об'єкти) взаємодії» [5,с.16].

Діалог розуміється як всезагальна основа людського взаєморозуміння, оскільки «діалогічні відношення – це майже універсальне явище, яким просякнута уся людська мова, всі відношення і прояви людського життя, взагалі, все, що має сенс та значення... Де починається свідомість, там бере початок і діалог» [6,с.92].

Сьогодення вимагає від нас усвідомлення діалогу як екзистенційної цінності, думка не нова, адже таке тлумачення діалогу зустрічаємо вже в роботах М.Бубера, який визначає основні моделі світосприйняття: суб'єкт – об'єктне ставлення («Я – Воно») – атрибут сциентистсько–технократичної, соціально–інженерної моделі мислення, що втілюється у новоевропейській раціоналістичній («фаустівській») культурі (цивілізації), а також суб'єкт – суб'єктне ставлення («Я – Ти») властиве гуманітарно–гуманістичній

моделі мислення, втілене в духовній культурі, в особистісних аспектах релігійного почуття [див.7].

Діалог не варто зводити лише до спілкування, вони не тотожні між собою, але спілкування включає в себе діалог як форму спілкування, як зауважує В.Біблер, «чужі свідомості не можна спостерігати, аналізувати, визначати як об'єкти, речі, – з ними можна лише спілкуватися за допомогою діалогу» [8,с.19].

Звернення до діалогу як інструментарію педагогічного впливу також виправдане тим значенням, яке відіграє діалог у культурній традиції Заходу, а саме західні освітянські новації активно сприймаються українським освітянським загалом. «Діалог є своєрідним архетипом західної культури. Будучи закладеним на ранніх етапах її становлення, принцип діалогу виявляє себе у різних культурних формах: від літературного жанру філософських творів (Платон) – до їх світоглядного змісту (М.Бубер); від художньої творчості (діалоги в драмі) – до освітніх технологій (школа В.С. Біблера). Діалогічність західної культури як властивість, продиктовану схильністю до діалогу, можна інтерпретувати і як динамічність розвитку культури; і толерантність, притаманну ментальності її носіїв; і як інноваційність – установку на зміну й оновлення соціокультурних структур» [5,с.98].

Діалог також репрезентується як взаємопроникнення смислів культури, втілених у відповідних текстах, завдяки чому зростає світоглядної функція діалогу у сучасному суспільстві, діалог перетворюється на засіб формування нової системи цінностей, дієвий інструментарій сучасної освітньої діяльності, який торує шлях до віднайдення самоті та ідентичності не лише окремої особистості, а й певного етнічного чи державного утворення, вказує можливості подолання ксенофобії та етноцентризму.

Список використаних джерел

1. Кримський С.Б. Заклики духовності XXI століття: лекція, прочит. 31 жовт. 2002 р. в Нац. ун-ті «Києво-Могилян. акад.»: (із циклу щоріч. пам'ят. лекцій ім. А.Оленської-Петришин) / Сергій Борисович Кримський. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003.
2. Скотний В.Г. Філософія освіти: Екзистенція ірраціонального в раціональному / В.Г. Скотний. – Дрогобич: Вимір, 2004. – 347 с.
3. Горбань А.В. Стратегема устойчивого развития общества (соціально-філософський аналіз): дис. канд. филос. наук: 09.00.03 – Симферополь, 2004. – 198 с.
4. Філософські абрисы сучасної освіти: [монографія] / авт. кол.: Предборська І., Вишинська Г., Гайденко В., Гамрецька Г. та ін.; / за заг.ред. І.Предборської. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 226 с.
5. Більченко С.В. Чужий. Інший. Близній. Філософія діалогу як філософія Третього: [монографія]. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. – 387 с.
6. Аверинцев С.С., Давыдов Ю.Н., Турбин В.Н. и др. М.М. Бахтин как философ: Сб. статей / Рос. академия наук, Институт философии. – М.: Наука, 1992. – С.111–115.
7. Бубер М. Два образа веры / Мартин Бубер; [пер. с нем.]. – М.: Республика, 1995. – 464 с.
8. Библер В.С. От наукоучения – к логике культуры: Два философских введения в двадцать первый век / В.С. Библер. – М.: Политиздат, 1990. – 413 с.

Кутцепал С.В. Коммуникация и диалог в контексте образовательных вызовов современности

Проанализирован методологический потенциал коммуникации и диалога, раскрыта роль диалога в современных образовательных реалиях, проанализированы виды диалога, которые используются в образовательном процессе, показано значение диалога как инструментария педагогического воздействия. Показано понимание диалога в классической и неклассической философских парадигмах.

Ключевые слова: образование, коммуникация, диалог, диалогика.

Kutsepal, S.V. Communication and dialogue in the context of educational challenges of today

The article analyzes the methodological potential of communication and dialogue, reveals the role of dialogue in the modern educational realities, considers dialogue types being used in the educational process and demonstrates the significance of dialogue as a pedagogical impact tool. The interpretation of dialogue in classic and non-classic philosophical paradigms is represented.

Key words: education, communication, dialogue, dialogics.